

*Tampereen taistelun
aikana tuhoutunutta
Tammelan kaupunginosaa.
(Kuva: E. A. Bergius,
Vapriikin kuva-arkisto)*

**Sisällissodan tapahtumista, sen syistä ja
seurauksista aina sodan nimeä myöten on
keskusteltu ja kiistelty vuosisadan ajan.
Kotimaiset historian kouluoppikirjat peilaavat
hyvin sodan tulkinnoissa ajan mittaan
tapahtuneita muutoksia.**

Sota koulukirjoissa

● Virpi Kivioja

Historian oppikirjailijoiden kruunamattomat kuninkaat – ainakin kirjojen ja painosten määrällä mitattuna – ovat olleet oppikirjailijat **Oskari Mantere** ja **Gunnar Sarva**. Heidän kirjoistaan pöntättiin oppia itsenäisyyden ajan ensimmäiset 50 vuotta niin kansa-, keski- kuin oppikouluissakin. Mantereen ja Sarvan vaikutus suomalaiseen historianymmärrykseen ja -tulkintaan on siten ollut valtaisa.

Mantere ja Sarva olivat molemmat opettajia, ensiksi mainittu äidinkielen ja historian ja jälkimmäinen erityisesti taloushistoriaa tunteva historianopettaja. Mantere toimi myös kansanedustajana (1919–1939) ja opetusministerinä (1932–1936). Sarva puolestaan oli kouluhallituksen virkamies. Kum-

pikin oli ensimmäisessä tasavallassa liberaalia keskustaa edustaneen Edistyspuolueen jäsen. Mitä nämä keskustaliberaalit historianopetuksen suurnimet sitten kirjoittivat suomalaisten kansallisesta traumasta?

Levoton työväestö

Ensimmäiset itsenäisessä Suomessa koulunkäyntinsä aloittaneet vuosiluokat lukivat Mantereen ja Sarvan *Historian oppikirjaa kansakouluja varten* (WSOY). Kirjan ensimmäinen painos julkaistiin vuonna 1918. Seuraavassa käsittelen kirjan painosta vuodelta 1929. Tuolloin etäisyyttä surun vuoteen 1918 oli jo kertynyt, mutta kirjan näkökulma suomalaiseen yhteiskuntaan on valkoiselle Suomelle

tyypillisesti kansallismielisen porvarillinen. Suomen itsenäistyminen tapahtuu yksin suomalaisin voimin, ilman kytköksiä maailmanlaajuiseen politiikkaan ja ensimmäiseen maailmansotaan. Itsenäistymistä seuranneen sodan käsittely puolestaan alkaa työväestön uhkaavuuden osoittamisella keväällä 1917:

”Vapaussota. Maamme työväestön keskuudessa oli levoton mieliala jatkuvasti vallalla. Se ilmaantui tiheinä työlakkoina, elintarvevaltauksina ja väkivaltaisena sekaantumisenä viranomaisten toimintaa, vieläpä uhkaavana esiintymisenä itse eduskuntaa vastaan.” (s. 339)

Seuraavaksi työläisten kerrotaan perustavan punakaarteja, ”joiden avulla sosialistien vaatimukset piti ajaa perille”; mitä nämä vaatimukset ovat, ei tosin kerrota. Pian julistavat ”kumoukselliset vasemistososialistit suurlakon yrittäen riistää vallan köyhälistön käsiin”, mutta yritys epäonnistuu.

Mitään syytä kuvatulle toiminnalle ei anneta. Kuva jatkuvasti levottomasta työväestöstä on melkein-pä kuin jostain eläinlaumasta, jolla ei ole vaistoja kummempia perusteita töyhtäilylleen. 1900-luvun alun sivistyneistö – kuten oppikirjailijat – näkikin maattoman ja palkkatyöllä elantonsa saavan ”rahvaan” sivistymättömänä, lapsen tasolle jääneenä. Siis massana, joka saattoi villiintyä mitä ikävimminkin seurauksin.

Kapinaa ja vapaussotaa

Porvarillisten suojeluskuntien perustaminen esitetään *Historian oppikirjassa* reaktiona, aivan kuin niiden järjestäytymisen taustalla ei olisi ollut mitään omia aktiivisia tavoitteita. Suojeluskunnat ovat vastaus yhtäältä työväen levottomuuksiin ja rikoksiin ja toisaalta Suomessa yhä asemassa olevan venäläisen sotaväen pyrkimyksiin sekaantua Suomen sisäisiin asioihin. Varsinaisen lähtölaukauksen antaa kirjan mukaan punaisten puoli:

”Kun eduskunta sitten tammikuun lopulla 1918 antoi hallituksen tehtäväksi ryhtyä tarpeellisiin toimenpiteisiin lujan järjestysvallan luomiseksi, julisti sosialidemokraattisen puolueen vallankumouksellinen johto uuden suurlakon sekä anasti punakaartin ja maassa olevan venäläisen sotavä-

en avulla valtiovallan eduskunnalta ja maan lailiselta hallitukselta. Näin alkoi n.s. punakaartilaiskapina ja vapaussota.” (s. 339)

Sodan kulun kuvauksessa sekoittuvatkin sitten kapina ja vapaussota toisiinsa. ”Kapinalliset” pitävät vallassaan koko Etelä-Suomea. Pohjois-Suomessa suojeluskunnat kutsutaan aseisiin ja muodostetaan valkoinen armeija, jonka ylipäällikkyyks annetaan **C. G. E. Mannerheimille**. Kirjan sivuakin tässä kohtaa koristaa Mannerheimin potretti ja seuraavalla aukeamalla ensimmäisten presidenttien **K. J. Ståhlbergin** ja **Lauri Relanderin** valokuvat. Valkoinen armeija käy sitten Pohjois- ja Itä-Suomessa sotaan – mutta ei kapinallisia vaan venäläisiä vastaan. Missä vaiheessa aseet käännetään omia kansalaisia vastaan ja sodan luonne muuttuu kansalaissodaksi, ei mainita.

Jääkäreiden vahvistamana valkoinen armeija valloittaa seuraavaksi ”verisessä taistelussa” Tampereen. Pääkaupungin vapauttajien viitta lasketaan saks-

Kenraali Mannerheim.

laisten harteille: ”Huhtikuun alussa *saksalainen avustusjoukko* nousi maihin Hangossa, ja muutamia päiviä myöhemmin se vapautti *Helsingin* vapaaehtoisten suojeluskuntajoukkojen avulla.” (s. 340) Jännittävästi saksalaisten osallistuminen sotaan käy kuin itsestään: kenenkään ei kerrota pyytäneen heitä avuksi.

Voittajan armeliaisuus

Valkoisten valloitettua Viipurin katkeavat ”kapinoitsijain” yhteydet Venäjän neuvostohallitukseen. Punaisten vastarinta laantuu, ja toukokuussa on jälleen rauha maassa. Viimeisenä sodasta kerrotaan sen seuraukset hävinneelle osapuolelle:

”Kapinoitsijain pääjohtajat pääsivät pakenemaan Venäjälle, mutta lähes 80000 kapinan osanottajaa joutui vangiksi. Näistä osa mestattiin, osa päästettiin vapaaksi, muut suljettiin vankiloihin. Seuraavina vuosina on tuomitut vähä vähältä armahdettu ja päästetty vapauteen.” (s. 340)

Mestaamisia lukuun ottamatta rangaistukset kuulostavat vähäisiltä: osa vapautuu melkein heti ja loputkin jo muutaman vuoden vankeuden jälkeen. Voittaja osoittaa näin armeliaisuuttaan. Sodan hävinnyttä osapuolta suorastaan tullaan vastaan. Yhteiskunnallisia uudistuksia käsittelevässä luvussa kerrotaan eduskunnan säätäneen vuonna 1919 lain, joka oikeuttaa torpparit lunastamaan vuokra-alueensa kohtuullista summaa vastaan itsenäisiksi tiloiksi. Seurauksena on pientilallisten määrän kasvu. Vuonna 1922 säädetty uusi asutuslaki, niin kutsuttu Lex Kallio, vielä tehostaa keinoja saada maata maatomille.

Mantereen ja Sarvan varhaisen sisällissodan kuvauksen kunniaksi on sanottava, että se on kirjoitettu kohtuullisen intohimottomalla kielellä ja tavalla. Sodan selostus on tiivis ja toteava, eikä kuvaus ole mitenkään voittajia ihannoiva tai häviäjiä demonisoiva. Rauhallinen ote on ollut tarpeen sisäisen kriisin jälkeen, varsinkin kansakoulussa, jota porvarillinen sivistyneistö piti keskeisenä kanavana kasvattaa ”kapinallisten” jälkipolvesta kunnollisia kansalaisia. Sodan kuvaus heittää kuitenkin varjon koko sosiaalidemokraattisen puolueen ylle, kun kapinaan ryhtyneiden ja puolueen muiden kannattajien suhdetta

ei avata – aivan kuin kaikki sosiaalidemokraatit olisivat vallankumouksellisia.

Historioitsija **Maria Lähteenmäki** on luonnehtinut Mantereen ja Sarvan historianopetuksen olleen ”sisällissodassa voittaneiden valkoisten tulkintaa keskustaliberalistisella vivahteella”. Lähteenmäen mukaan keskustaliberalismi näkyy kaksikon oppikirjoissa muun muassa juuri kiihköttömänä kielenä sekä tietyistä aiheista vaikenemisena. Edellä siteeratussa sisällissodan kuvauksessa kertomatta jääkin paljon, ja vasta vuosikymmeniä myöhemmin oppikirjat paljastavat tapahtumista enemmän.

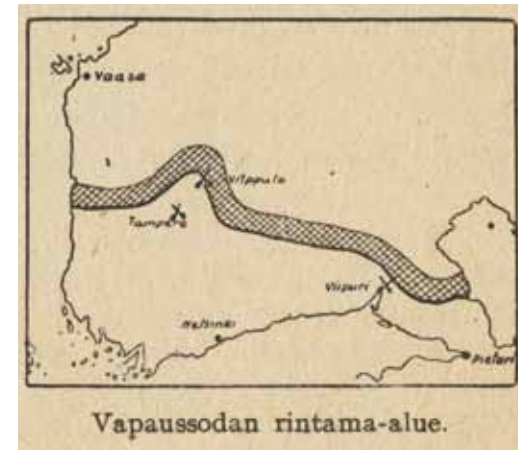
Oppikoulun opetukset

Toistakymmentä vuotta ajassa eteenpäin, ja Suomi oli keskellä toista maailmansotaa. Jatkosodan vuosina oppikouluissa luettiin Mantereen ja Sarvan toista oppikirjaklassikkoa, *Keskikoulun Suomen historiaa* (WSOY). Historiantutkija **Jukka Rantalán** mukaan Mantereen ja Sarvan kansakoulu- ja oppikoulutason kirjoissa ei juuri ollut eroa käsittelytavassa, vaan ainostaan käsittelyn laajuus oli oppikoulun kirjoissa suurempi. Väite ei kaikilta osin päde, kuten seuraavassa käy ilmi.

Jatkosodan viimeisen vuoden 1944 alussa päivätyn *Keskikoulun Suomen historian* selostus muistuttaa kyllä edellä esiteltyä kansakoulun kirjaa. Levottomuuksien alku selostetaan samaan tapaan: työväestö on keväällä 1917 levotonta ja harrastaa rikollista toimintaa, ja syyskesällä se perustaa punakaarteja. Oppikoululaisille uskalletaan kuitenkin kertoa enemmän tapahtuneista: marraskuussa Venäjän bolševikkien vallankumouksen myötä ”He [vasemmistososialistit] julistivat jo suurlakon, jonka aikana muutamat kansalaiset saivat surmansa. [– –] Vihdoin epäjärjestys maassa kasvoi niin suureksi, että aseistetut joukot mielin määrin panivat toimeen ryöstöjä.” (s. 311)

Kuten kansakoulun kirjassa, oppikouluversiossakin suojeluskunnat ovat vain reaktio väkivaltaisille teoille. Vastaavasti varsinaisen toiminnan alkuunpanijakin on sosiaalidemokraattisen puolueen kumouksellinen johto, joka ”julisti uuden suurlakon sekä anasti valtiovallan eduskunnalta ja maan lailliselta hallitukselta. Näin alkoi n.s. *punakaartilaiskapina*.”

Kaartilaiset saavat tekstin mukaan tällä kertaa haltuunsa Etelä-Suomen lisäksi Länsi-Suomenkin. Asi-

aa havainnollistava kartta vaikuttaa kuitenkin kertovan vähän toista: siinä rintamalinja kulkee länsirannikolla heti Porin pohjoispuolella Vilppulan kautta Viipurin pohjoispuolitse Karjalankannakselle. Kartta kuvannee hieman myöhäisempää sotatilannetta kuin teksti.

Rosvouksia ja hävityksiä

Oppikoululaisten kirjassa kuvatut ”punakaartilaiskapinan” alkuvaiheet sisältävät nekin enemmän yksityiskohtia kuin kansakoululaisten kirjassa:

”Tätä [punaisten] aluetta hallitsemaan he asettivat Helsinkiin kansanvaltuuskunnan, jolla kuitenkin oli verraten vähän sananvaltaa, sillä punakaartilaisosastot toimivat täysin mielivaltaisesti. Tuhansia rauhallisia kansalaisia murhattiin; rosvouksia ja varkauksia tapahtui ehtimiseen. Sitä paitsi punakaartilaiset hävittivät ja pilasivat viljaa ja muita ruokatarvikkeita, joita muutoinkin, vallitsevan sotatilan takia, oli niukasti, joten maata rupesi uhkaamaan nälänhätä. Kapinalliset toimivat yksissä neuvoin venäläisten sotajoukkojen kanssa. Venäjältä tuotiin aseita ja ampumavaroja ja venäläisiä sotavoimia otti osaa eräisiin taisteluihin.” (s. 311–312)

Punakaartilaiden pahuudella ei nyt näytä olevan mitään rajaa. Myös venäläisten rooli on suurempi kuin aiemmin kerrotussa: he ovat punakaartilaiden rikostovereita ja aseveljiä. En ole saanut haltuuni oppi-

koulun kirjan varhaisempia painoksia, mutta olisi kiinnostavaa tutkailla niistä, onko jatkosodan aikaiseen painokseen mahdollisesti lisätty venäläisten aktiivisuuden kuvauksia. Ainakaan maantiedon oppikirjoista en tutkimuksissani ole löytänyt sotakaudellakaan merkittävää venäläisvastaisuutta. Kenties Mantereen ja Sarvan kirjassa kyse on 1920-luvulla porvarillisissa piireissä muotiin tulleet venäläisvihasta. Oppikoululaiset olivat kyllä vihalle oikea yleisö, sillä he olivat pääosin juuri sinivalkoisten talonpoikais- ja porvarilaisperheiden vesoja.

Sodan jatko kulkee *Keskikoulun Suomen historiaa* tuttuun tapaan. Suojeluskunnista muodostettu valkoinen armeija voittaa venäläiset joukot Pohjois- ja Itä-Suomessa, ja jääkärit vahvistavat armeijaa. Kirja kertoo myös, että punaisten yritykset murtautua läpi rintamalinjan epäonnistuvat niin Vilppulassa kuin venäläisten tuestakin huolimatta Karjalassakin.

Sankarillisia urotoita

Oppikoululaisille annetaan sankarillisia esimerkki-miehiä ihailtavaksi kertomalla yksittäisten komentajien urotoista, kuten eversti **Aarne Sihvon** voitokkuudesta Karjalassa ja eversti **Karl Wilkaman** suorituksista Tampereen taistelussa. Tampereen taistelun kulku kuvataan erityisen tarkkaan, ja tässä kohtaa kerrotaan myös sodan surullisista vaikutuksista: ”Molemmiin puolin oli taistelun aikana menetetty tuhansia miehiä, m.m. puolet valkoisen armeijan päälliköistä oli kaatunut. Sitä paitsi oli melkoinen osa Tampereen kaupunkia tuhoutunut.” (s. 314)

Toisin kuin kansakoulun kirjassa, oppikoulun versiossa saksalaisten kerrotaan tulleen apuun Suomen hallituksen nimenomaisesta pyynnöstä. Apua pyydettiin nimenomaan venäläisten karkottamiseen. Saksalaiset ovat tälläkin kertaa Helsingin vapauttajia. Mannerheimin armeija puolestaan valloittaa Viipurin ja katkaisee punakaartilaiden ja Venäjän välisen yhteyden. Sota loppuu jo aiemmin kerrotulla tavalla punaisten vastustuskyvyn murtumiseen ja rauhan laskeutumiseen toukokuussa.

Sodan kuvausta seuraa pitkä, todennäköisesti vapaaehtoisesti luettavaksi tarkoitettu teksti Mannerheimin henkilöhistoriasta. Hänen suoritustaan kouluttamattoman valkoisen armeijan johtajana kiitellään luonnollisesti vuolaasti. Kiinnostavaa tekstissä on saksalaisten sotajoukkojen merkityksen vähättely:

”Mannerheimin tarkoitus oli, että Suomi alusta alkaen omin voimin ja ilman vieraiden joukkojen apua suorittaisi vapaustaistelun. Vain siten Suomen kansa voisi tuntea sitä itseluottamusta, joka vapaalle kansalle on välttämätön. Siitäpä syystä ei lainkaan ollut hänen mieleensä, että maahan kutsuttiin saksalaisia apujoukkoja. Kun kuitenkin niitä saapui, hän osasi valvoa maamme arvoa siten, että ne asetettiin hänen komennettavikseen, joten vapaustaistelu sittenkin jäi puhtaasti suomalaiseksi saavutukseksi.” (s. 316)

Nationalistinen käsitys

Suomalaisessa historiankirjoituksessa 1900-luvun alkupuoliskolla oli vallalla nationalistinen käsitys historiasta. Tässä käsityksessä aitojen kansakuntien kohtalona oli kehittyä itsenäiseksi ja vapaaksi kansallisvaltioksi, ja lopullinen ”tulikaste” prosessissa oli sortajaa vastaan käyty aseellinen taistelu. Nationalistisessa ymmärryksessä vapauden saavuttamiseksi käyty sota oli siis välttämättömyys, sillä muuten ei kansakunta olisi aidosti itsenäinen.

Vuonna 1918 käyty sekava sota, johon osallistui sekä suomalaisia että ulkomaisia joukkoja, oli selitettävä oppikirjassa parhain päin. Ei saanut syntyä käsitystä, että saksalaiset olisivat vapauttaneet Suomen, vaan sen oli oltava suomalaisten suorittama urotyö. Ajatus resonoi hyvin myös tässä käsitellyn painoksen julkaisuajan, toisen maailmansodan tilanteen kanssa: jälleen kerran suomalaisten oli taisteltava vapautensa puolesta. ”Vapaussodasta” puhuminen kuitenkin peitti näkyvistä sen, että sodassa oli taisteltu oman maan kansalaisia vastaan.

Oppikoulun kirja ei kerro, mikä punaisten kohtalo sodan jälkeen oli. Sodan seurauksista mainitaan ainoastaan Tampereen taistelun kuvauksessa sekä kirjan myöhemmässä luvussa sodanjälkeisestä yhteiskunnallisesta ja puoluekehityksestä:

*”Kapinan jälkeen sosialidemokraattinen puolue hajaantui kahtia. Toinen ryhmä, joka yhä sanoi itseään **sosialidemokraattiseksi**, tahtoi ajaa työväenluokan asiaa laillisin keinoin. Toinen ryhmä, joka mielipiteiltään oli **kommunistinen**, oli valmis kumouksellisesti anastamaan vallan työväen luokalle. Viimeksimainittujen puolueiden yhteiskunnallisessa ohjelmassa oli myös eroa, sillä so-*

sialidemokraatit tahtoivat ottaa valtion huostaan tuotanto-, mutta ei kulutusvälineitä, jota vastoin kommunistit halusivat siirtää valtiolle omistusoikeuden molempiin.” (s. 319–320)

Tasavallan ensimmäisestä presidentistä Ståhlbergista kerrotaan, että hänen tehtäväkseen tuli ”maan rauhoittaminen levottomien sota-aikojen jälkeen, sen suhteiden vakaannuttaminen ulkovaltoihin ja eri kansanluokkien lähentäminen toisiinsa.” (s. 320)

Kaiken kaikkiaan oppikoululaisille 1940-luvulla on kerrottu vuoden 1918 sodan tapahtumista ja myös sen raa’asta puolesta enemmän kuin kansakoululaisille 1920-luvulla. Oppikoululaiset ovat kyllä ikänsä puolesta olleet kypsempiä kuulemaan sodan todellisuudesta. Missä määrin kirjojen sisältö on riippunut niiden julkaisuajasta, jää tässä selvittämättä. Todennäköisenä pidän kuitenkin sitä, että oppikoulun kirja on 1920-luvulta lähtien ollut lähes muuttumaton.

Sodan syiden raottamista

Kansakoulun kirjassa vuodelta 1929 ei millään tavalla selitetty, miksi työväestössä oli valmiutta väkivaltaiseen toimintaan. Oppikoulun kirja vuodelta 1944 valaisee hieman tätä puolta. Erikoista kyllä, asiasta kerrotaan vasta toistakymmentä sivua sodan käsittelyn jälkeen, yhteiskunnallisia uudistuksia käsittelevässä luvussa. Maanomistusoloja käsittelevä teksti kertoo:

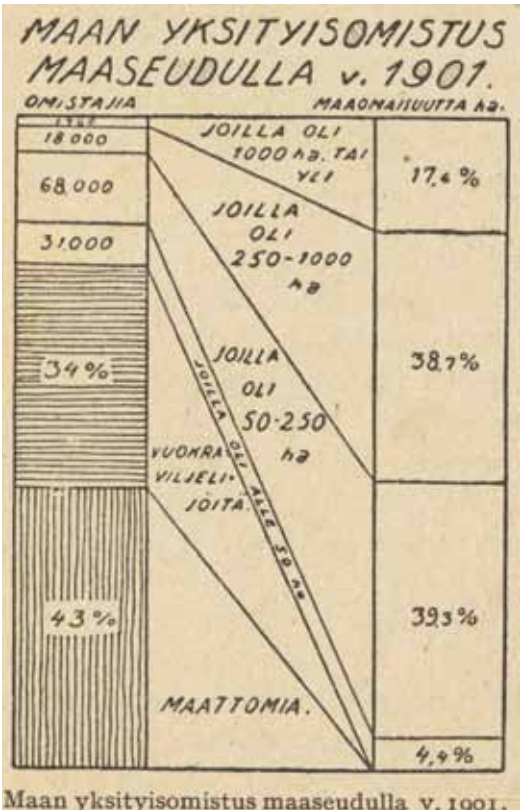
*”Ehkäpä tärkeimpänä syynä siihen, että suuri osa kansaamme yhtyi n.s. punakaartilaiskapinaan, olivat maassamme vallalle päässeet epäkohdat maanomistusolojen alalla. Ensiksikin oli **torpparilaitos** päässyt kehittymään luonnottomalle kannalle. Ja toiseksi oli muodostunut suuri **tilaton maatyöläisten luokka**. Niin hyvin torpparit kuin tilattomat olivat oloihin tyytymättömiä ja toivoivat kumouksen tietä saavansa ne parannetuiksi. Epäkohdat oli kyllä jo havaittu maassamme ennen kapinaa ja niitä oli ruvettu korjaamaan, mutta uudistukset olivat vielä puolinaisia Venäjän vallankumouksien sattuessa, jonka takia kumoukselliset opit pääsivät juurtumaan erääseen työväenryhmään. Kapinan kukistumisen jälkeen jatkettiin keskeytynyttä uudistustyötä. [– –]*

Varhaisemmin oli torpparien asema maassamme varsin epävarma. Niinpä vuokra-aika saattoi olla lyhyt ja lain mukaan kauppa rikkoi vuokrasopimuksen, niin että uusi omistaja oli oikeutettu ilman muuta sanomaan vuokramiehen irti, eikä torpparilla ollut oikeutta vaatia maanomistajalta korvausta torpassa tekemistään parannuksista. Tästä oli seurauksena, että torppien viljelykset olivat yleensä huonommassa kunnossa kuin itsenäisten tilojen ja että yhteiskunnassa oli suurilukuihin tyytymätön väestö.” (s. 334–335)

Torpparien asema lain edessä siis myönnetään heikoksi. Tilastokuva maanomistuksesta maaseudulla vuonna 1901 pyrkii visualisoimaan tilannetta, vaikkakin kuva on melko vaikeasti tulkittava. Teksti jatkuu selostuksella, mitä torpparien ja muiden maata omistamattomien tilanteen parantamiseksi Suomessa on tehty jo ennen vuotta 1918 ja vielä sen jälkeenkin. Myös aiemmin samaisessa luvussa on kerrottu lavealti erilaisista työsuojelulainsäädännön uudistuksista ennen itsenäistymistä.

Ehkä työväen asemaa parantavien uudistusten luetteloinnissa on havaittavissa selittelyn makua, ehkä ei. Joka tapauksessa maattoman väestön ahdingon ja väkivaltaisuuksiin ryhtymisen yhteys jää kirjan esityksessä kaukaiseksi, kun sodan syitä ei käsitellä samassa yhteydessä itse sodan kanssa. Voi kysyä, kuinka saumattomasti oppikoululainenkaan on asiat osannut mielessään yhdistää, kun kirja ei sitä tee. Punaiset esiintyvät näin sodassa irrationaalisena joukkona, jonka ilkeältäan suojeluskunnat syntyvät reagoimaan. Rivien välissä punainen osapuoli on siten syyppä sotaan.

Ennen toisen maailmansodan loppua vallinneen, valkoisen Suomen oppikirjojen sisällissotakuvaa voi luonnehtia suurimmaksi osaksi harhaisena viattomuutena. Huomattavaa on, että mahdollisesti kuvatut maanomistuksen epäkohdat eivät ole kirjoissa kenenkään syytä. Maata ja teollisuuslaitoksia omistaneiden ylä- ja keskiluokan toiminnassa ei siis voi olla moitteen sanaa. Näinpä on vain johdonmukaista, että työväenpuolueiden toimintaa kirja kutsuu vain ”vaatimusten esittämiseksi”, ei esimerkiksi yhteiskunnan parantamiseksi. Ja jos vaatimukset ovat kantaneet hedelmää, ketä voi lopulta kiittää? ”Valtiomme onkin katsonut kohutuulliseksi monessa suhteessa tyydyttää työläisten taholta esitettyjä vaatimuksia”, kirja kertoo (s. 333).

Uudet totuudet uudella aikakaudella

Jatkosodan loputtua Suomi oli uudennlaisessa poliittisessä tilanteessa. Tarve ylläpitää rauhantila ja luottamus Neuvostoliiton ”karhun kainalossa” ulotti vaikutuksensa myös kouluopetuksen sisältöön. Vuosien 1944 ja 1945 taitteessa erityinen toimikunta tarkisti käytössä olleet oppikirjat venäläisvastaisuuden ja saksalaismielisyyden karsimiseksi niistäkin. Manteleen ja Sarvan kirja kansakouluille päätyi kiellettävien kirjojen listalle, ja kirjasta oppikouluille suositeltiin korjattavaksi ”punakapinan” kuvaus ”liian räikeänä”. Neuvostoliiton lepyttely sai sisällissodan kuvan muuttumaan. **Sirkka Ahosen** mukaan suomalainen historiankirjoitus alkoi muutenkin jatkosodan jälkeen etääntyä kansallismielisestä päätöksestä ja vaatia lähteiden kriittistä tulkintaa ideologisen tulkinnan sijaan.

Historian oppikirja kansakouluja varten selvisi sensuurista, todennäköisesti sisällön uudistamisen ansi-

osta. Seuraavassa käy ilmi tilanne vuoden 1950 painoksessa. Sisällissodan alku kuvataan tasapuolisesti:

”Kansalaissota. Kesällä 1917 kärjistyivät eri kansalaispiirien välit Suomessa siinä määrin, että kummallakin taholla pantiin jalkeille aseellisia joukkoja, toisella taholla punakaarteja, toisella suojeluskuntia. Tammikuun lopulla 1918 molemmat kansalaisryhmät joutuivat ilmitaisteluun toistensa kanssa.” (s. 355)

Venäläisten sotavoimien osallistumista taisteluun kuvataan heti edellisen tekstinkatkelman perässä: ”Saksalaisten maihinnousua estämään maahan jätetyt venäläiset sotaväenosastot yhtyivät paikalle paikoin punakaartilaisiin ja siten sisällissota muodostui myös vapaussodaksi.” Aiempi ”punakaartilaiskapina” on sodan nimenä kadonnut, ja taistelun luonne on nyt sekä maan sisällä käyty sisällis- tai kansalaissota että ulospäin suuntautunut vapaussota. Kieli keskellä suuta kerrottaessa jää epäselväksi, mitkä kansanosat tai poliittiset ryhmittymät oikeastaan toistensa kanssa taistelemaan päätyvät. Samoin jäävät kummankin puolen taistelunhalun motiivit tässä kohtaa pimentoon – nimitys ”vapaussota” tosin antaa ainakin viitteitä toisen osapuolen tavoitteista.

Muilta osin sodan kuvaus on muuttumaton. Suojeluskuntien nimittäminen valkoiseksi armeijaksi ja sodan kulun kuvaukset vastaavat vuoden 1929 painosta, samoin saksalaisille annettu ansio Helsingin vapauttajina. Kirjan kuvitukseen ei ole vaihtunut, vaan sisällissotatekstiä koristavat edelleen Mannerheimin ja ensimmäisten presidenttien potretit. Sodan jälkinäytöksestä tai vaikutuksesta yksilöihin tai yhteiskuntaan ei edelleenkaan kerrota mitään. Myös sotaa seuranneiden vuosien yhteiskunnallisten uudistusten – torpparilaki 1919 ja Lex Kallio 1922 – kuvaus on ennallaan.

Uudet päivittäjät

Keskikoulun Suomen historiaan muutosten tuulet puhalsivat voimakkaammin, viimeistään vuoden 1959 painokseen. Mantere ja Sarva olivat tuolloin olleet jo vuosia poissa oppikirjailijoiden riveistä, ja mainitun painoksen olivat tarkistaneet ja osittain uudistaneetkin eri alojen asiantuntijoista koostunut työryhmä. Suomen sotahistorian osalta asiantunti-

jana toimi yleisesikuntakomentaja **Jouko Pirhonen** ja uudemman historian osalta 1800-luvun puolivälistä eteenpäin historiantutkija **Aira Kemiläinen**.

Uudet tekijät kajosivat moniin kohtiin kirjassa. Esimerkiksi sisällissodan tausta saa uudistetussa kirjassa vihdoin selvitystä. Taustoitusta alkaa jo kuvauksessa itsenäistymisen poliittisesta prosessista ja siinä porvariston ja vasemmiston välillä käydystä valtakamppailusta:

”Venäjän väliaikainen hallitus kuitenkin hajoitti [kesällä 1917] eduskunnan, ja porvarilliset nousivat määrystä, sillä he eivät mielellään halunneet suoda korkeinta valtaa eduskunnalle, jossa vasemmistolla oli enemmistö. Tämä tapahtuma huononsi maamme porvarillisten ja sosiaalidemokraattien välejä. Syksyllä valitussa uudessa eduskunnassa sosiaalidemokraatit jäivät vähemmistöön.” (s. 355)

Valkoisten ja punaisten tavoitteet käyvät puolestaan ilmi sodan alkua käsittelevässä osassa:

”Vapaustaistelu ja kansalaissota. Tammikuun 1918 alkuun mennessä olivat Neuvostoliitto ja eräät muut maat tunnustaneet maamme itsenäisyyden, mutta rauhassa ei maamme saanut aloittaa itsenäistä elämäänsä. Vapausjuhlien sijaan itsenäinen Suomi joutui heti olemassaolonsa alussa veriseen taisteluun, joka vaaransi vasta saavutetun riippumattomuuden ja jätti kirvelevät muistot moneksi vuosikymmeneksi. Tammikuun lopulla alkoi taistelu, jonka tarkoituksena valkoisten suunnitelmien mukaan oli maahan jääneiden venäläisten joukkojen aseista riisuminen, mutta joka heti muuttui kansalaissodaksi vasemmiston aloittaessa samanaikaisesti kapinan.” (s. 358)

Kummallakin osapuolella on siis omat tavoitteensa: valkoiset haluavat riisua venäläiset aseista ja punaiset kohottaa kapinan. Toimii ei ryhdytä vain reaktiona vastapuolen tekoihin, vaan kummatkin ajavat omaa ohjelmaansa.

Syytkin puntariin

Punaisten ja valkoisten motiivien lisäksi kerrotaan vielä vallinneesta poliittisesta, yhteiskunnallisesta ja

Punakaartin päällystää rintamalla. Punainen päällystö ei ollut saanut sotilaskoulutusta. Osittain se muodostui vallankumouksellisista äärimmäisyysaineksista, jopa edesvastuuttomista kiihottajista, osaksi taas työväenliikkeen vakaumuksellisista ja ihanteellisista johtajista. — Sotahistoriallinen tutkimuslaitos.

taloudellisesta tyytymättömyydestä Suomessa katkelmassa ”Sodan syyt”: Sosiaalidemokraatit yrittävät Suomen valtiollisen aseman – osa Venäjää vai ei? – epävarmuutta hyväksikäyttämällä saada lisää valtaa. Puolueen aloitteellisuus Suomen itsenäiseksi julistamisessa niin sanotulla valtalailla karahtaa kuitenkin kiville Venäjän väliaikaisen hallituksen hajottaessa eduskunnan. Seuraukset ovat kohtalokkaita:

”Epäonnistuminen valtalain toimeenpanossa katkeroitti vasemmistoa, ja yhä enemmän kannatusta alkoi saada puolueen vallankumouksellinen siipi, joka uskoi edistyksen tapahtuvan vallankumouksen tietä ja piti Venäjän bolševikkivallankumousta uuden aikakauden alkamisen merkinä. Sen oli sitäkin helpompaa saada vaikutusvaltaa, kun yhteiskunnassa oli pitkiä aikoja ollut kytevää tyytymättömyyttä ja levottomuutta, joka johtui siitä, että työläisten asema monin paikoin oli järjestämätön ja huono. Lisäksi kumousajatus sai paljon kannatusta maaseudun vähäväkisten keskuudessa, sillä he katsoivat turhaan odottaneensa parannuksia. Sortokauden aikanahan uudistustyötä jarrutettiin,

ja vanhoillisuuteen taipuvat vanhat valtiomiehet toimivat varovaisesti ja hitaasti. Elintarvikepula ja järjestysvallan heikkous lisäsivät niiden mellakoiden lukua, joita v. 1917 alkoi yhä enemmän esiintyä.” (s. 360)

Teksti on täysin uudistunut jatkosodan aikaisesta painoksesta. Työläisten keskuudessa on jo valmiiksi tyytymättömyyttä, pulaa ja epävarmuutta, eikä suinkaan kaikki vasemmistosta vaan vain osa radikalisoituu väkivaltaan valmiiksi. Syypäitä työläisten onnettomiin oloihin ovat aiemmat, uudistuksissa hidastelleet vallanpitäjät.

Teksti jatkuu uudella edelleen uusilla ajatuksilla siitä, että kun maahan on muodostunut kaksi toisilleen vihamielistä sotilaallista ryhmää, punakaartilaiset ja suojeluskunnat, yhteenotto on vain ajan kysymys. Soppaa sekoittavat vielä venäläiset, jotka paitsi asettuvat punaisen osapuolen leiriin myös itse tuottavat epäjärjestystä. Uusi, punakaartin komentaja esittävän valokuvan ”Punakaartin päällystää rintamalla” kuvateksti kertoo punakaartiin lähteneistä: ”Punainen päällystö ei ollut saanut sotilaskoulutusta.

Osittain se muodostui vallankumouksellisista äärimmäisyysaineuksista, jopa edesvastuuttomista kiihottajista, osaksi taas työväenliikkeen vakaumuksellisista ja ihanteellisista johtajista.” (s. 359, kuva saatu Sotahistoriallisesta tutkimuslaitoksesta)

Synninpäästö maltillisille

Lähtöasetelmat sotaan kuvataan vanhemmista kirjoista osin tutulla sisällöllä mutta osin uutta tietoa antaen:

”Kun eduskunta tammikuussa 1918 antoi hallituksen tehtäväksi ryhtyä toimenpiteisiin lujan järjestyksen luomiseksi ja julisti suojeluskunnat hallituksen joukoiksi, sosiaalidemokraattisen puolueen johto julisti suurlakon ja otti väkivaltaisesti vallan käsiinsä. Tällöin jyrkemmän suunnan edustajat saivat vallan eikä maltillisilla ollut muuta mahdollisuutta kuin seurata mukana tai irtaantua liikkeestä. Suojeluskunnat muodostuivat hallituksen joukoiksi, valkoiseksi armeijaksi.” (s. 360)

Sosiaalidemokraattisen puolueen jyrkimmän siiven radikalisoituminen ajaa koko puolueen ahdinkoon. Maltilliset vasemmistolaiset saavat näin synninpäästön: tilanne oli heillekin vaikea.

Tapahtumat lähtevät vyöryyn yhtäaikaaisesti kummallakin puolella. Varsinaisen sodankäynnin alusta saadaan täysin uusi kuva, kun Mannerheimin omavaltainen toiminta Pohjanmaalla otetaan esiin:

*”Sotatoimet alkoivat siten, että hallituksen joukkojen ylipäälliköksi nimitetty kenraali **Gustaf Mannerheim** tammikuun 28 päivänä 1918 omalla vastuullaan aloitti venäläisten joukkojen aseistariisumisen Etelä-Pohjanmaalla. Samaan aikaan vasemmisto otti vallan käsiinsä Länsi- ja Etelä-Suomessa ja Helsinkiin asetettiin oma hallitus, ns. kansanvaltuuskunta.” (s. 360)*

Sodan kulku puolestaan vastaa aiemman painoksen kuvausta aina valkoisten voitoista Pohjois- ja Itä-Suomessa jääkärien mukaan tuloon. Uutena tietona kerrotaan punakaartien kokemattomuudesta: ”Punaisilla oli vain vähän sellaisia päälliköitä, joilla oli sotatottumusta.” Sitten taas jatketaan vanhan tekstin mukaisesti sodan kulusta punaisten läpimurtoyrityk-

Raudussa antautunut punakaartilainen valkoisten kuvaamana. (Kuva: Kansallisarkisto)

sineen ja Tampereen – tosin lyhennettyine – taistelukuvausineen. Kerrontaa elävöittämään kirjaan on liitetty valokuva vöyrläisistä koulupojista konekiväriharjoituksissa lumisessa peltomaastossa (s. 361)

Kuva laajenee

Sodan loppuvaiheiden kuvaus on sekin pysynyt ennallaan. Jälleen uutta kirjassa kerrotaan, kun päästään rauhanaikaan. Suomessa vallitsee nälkä ja kurjuus, ja niin valkoiset kuin punaisetkin ovat kokeneet raskaita tappioita. Kiertäen ilmaistaan, että osa punaisten oikeudenkäynneistä ja tuomioista ei ollut täysin laillisia taikka oikeudenmukaisia:

”Ylivoimaisen vaikean ongelman muodostivat sotavankileirit, joissa oli lähes 100 000 kapinaan osallistunutta maan kansalaista. Useimmat heistä olivat menneet kapinaan vain joukon mukana,

mutta kaikkien vapauttamiseen ei uskallettu heti ryhtyä. Sotavankien asian ratkaisemiseksi perustettiin valtiorikosoikeuksia, jotka herättivät vasemmistossa suurta katkeruutta, sillä ne sotivat perustuslakiemme henkeä vastaan. Tarkoitus tosin oli jouduttaa täten asiain käsittelyä, mutta kun mieliala oli kiihtynyt, tarkoitus käsitettiin eräissä tapauksissa väärin.” (s. 362–363)

Juuri vihan vallassa tehdyt ylilyönnit pääsevät nyt julki oppikirjassa, eivätkä veritöitä tehneet ainoastaan punaiset, kuten aiemmissa painoksissa on kerrottu. Molemmilla puolilla on menetetty itsehillintä. Jälkipolvet näin toteavat, että kummassakin osapuolella on oikein ja väärin toimineita eikä kapinaan nousseet olleet yksinomaan paholaisia:

”Mellakoivat punakaartilaiset olivat ennen kansalaissotaa toimeenpanneet joitakin veritöitä, ja monet olivat joutuneet heidän uhreikseen. Sodankäynti oli molemmin puolin sekä urhoollista ja sitkeätä että julmaa. Kun sota oli ohi, eivät myöskään valkoiset kyenneet kaikin paikoin hillitsemään vihaansa, ja sen sijaan että olisivat esiintyneet tuomareina eräät olivat kostajia, jotka ottivat oikeudenkäytön omiin käsiinsä. Punaiset nähtiin ilkityöntekijöinä ja isänmaanpettureina eikä muistettu, että monet olivat tosiaan taistelleet aatteen puolesta ja että yhteiskunnallinen kurjuus oli ollut toisia ajamassa toimintaan vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä vastaan.” (s. 363)

Sodan vaikutus sisäiseen ilmapiiriin Suomessa on synkistävä: ”Katkera vihamielisyys painoikin lei-

mansa äärimmäisen oikeiston ja vasemmiston suhteisiin itsenäisyyden ensi vuosikymmenien aikana”. Vasta kaksi vuosikymmentä myöhemmin, ulkoisen vihollisen uhatessa Suomea tuholla oli sovinnollisempi asenne mahdollinen. Sisällissodan kuvaus päättyy valkoisen Suomen kädenojennukseen: ”marsalkka Mannerheim talvisodan jälkeen kehotti kunioittamaan myös v:n 1918 punaisella puolella kaatuneita sotilaita, jotka olivat uhranneet henkensä vakaumuksensa puolesta.” (s. 363) ●

Virpi Kivioja valmistelee parhaillaan Turun yliopistossa väitöskirjaa, jonka työotsikkona on ”Suomi länsi- ja itäsaksalaisissa ja Länsi- ja Itä-Saksa suomalaisissa maantiedon kouluoppikirjoissa kylmässä sodassa”.

Tietolähteet

- Sirkka Ahonen: Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa. Gaudeamus 2017.
- Virpi Kivioja: Ristiriitainen ryssä. Venäläinen kansanluonne, rotu ja viholliskuva suomalaisissa ja saksalaisissa maantieteen kouluoppikirjoissa 1933–1944. Poliittisen historian tutkimuksia 42. Turun yliopisto 2016.
- Leena Koski: Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Artikkeliteoksessa Valistus ja koulunpenkki.
- Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011.
- Maria Lähteenmäki: Mantere & Sarva, miehet jotka retusoivat Suomen historian pitkän linjan. Artikkeliteoksessa Kulkijapoika on nähnyt sen. Kirjoituksia nykyluonnonhistoriasta. Toim. Kimmo Rentola ja Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2014.
- Oppikirjojen tarkastustoimikunnan mietintö oppikirjoista. Komiteanmietintö 1945:5. Helsinki 1945.
- Jukka Rantala: Historian oppikirjoja sadan vuoden ajalta. Luonteenkasvatuksesta kriittisyyteen. Artikkeliteoksessa Oppikirja Suomea rakentamassa. Toim. Pirjo Hiidenmaa, Markku Löytönen ja Helena Ruuska. Suomen tietokirjailijat ry 2017.